

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दीपकराज जोशी
माननीय न्यायाधीश श्री ओम प्रकाश मिश्र
फैसला
070-CI-0608
मुद्दा: मोही नामसारी।

सर्लाही जिल्ला, मलंगवा नगरपालिका वडा नं. २ बस्ने रामईश्वर गोप -----१ पुनरावेदक
प्रतिवादी

विरुद्ध

सर्लाही जिल्ला, मलंगवा नगरपालिका वडा नं. ७ घर भै हाल इश्वरपुर गाउँ विकास विपक्षी
समिति वडा नं. बस्ने गुलाम मियाँ-----१ वादी

शुरु तहमा फैसला गर्ने: भूमिसुधार अधिकारी श्री रामजिनिस राउत
भूमिसुधार कार्यालय, सर्लाही
पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने: माननीय न्यायाधीश श्री तेजबहादुर के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री द्वारिकामान जोशी
पुनरावेदन अदालत जनकपुर

पुनरावेदन अदालत जनकपुरबाट मिति २०६९।३।२८ मा भएको फैसला उपर पुनरावेदक प्रतिवादीका तर्फबाट न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम पुनरावेदनको रोहमा दायर भई पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ ।

विपक्षी रामईश्वर गोपको नाम दर्ताको जिल्ला सर्लाही मलंगवा नगरपालिका वडा नं. ७ कि.नं. ३२१ को ०-१-१६^१/_४ वि. जग्गामा मेरो बुवा ऐनुल मियाको मोही हक भएकोमा बुवा

मिति २०६३।५।१७ मा परलोक हुनु भएको हुँदा अन्य हकदारको मन्जुरीले उक्त जग्गा मैले नै जोतकोड गरी आएको छु । उक्त जग्गामा रहेको बुवाको मोही हक मेरो नाममा नामसारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको वादीको तर्फबाट भूमिसुधार कार्यालय सर्लाहीमा पेश भएको निवेदन पत्र ।

विपक्षीबाट नामसारीको लागि दावी गरेको कि.नं. ३२१ को जग्गामा म जग्गाधनीले नै जोतकमोद गरी आएको छु । विपक्षी उक्त ठाउँमा नभई अन्यत्र गई बसोबास गरेको तथा त्यहाँ कार्यालयबाट मोही बेदखली मुद्दामा दावी नपुग्ने गरी मिति २०४१।११।२ मा फैसला भएकोले दावी बमोजिम मोही नामसारी हुनुपर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीको तर्फबाट पेश भएको प्रतिउत्तर पत्र ।

मि.नं. १७२ को मोही बेदखली मुद्दामा दावी नपुग्ने ठहरी यसै कार्यालयबाट मिति २०४१।११।२ मा निर्णय भएको र जोत सम्बन्धमा सर्जमिन बुझ्दा जग्गाधनी कै जोतभोगमा रहेको भन्ने मिसिल संलग्न सर्जमिन मुचुल्काबाट देखिँदा जोतकोडको अभावमा मोही नामसारीको वादी दावी नपुग्ने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको भूमिसुधार कार्यालय सर्लाहीको मिति २०६८।३।३० को निर्णय ।

फिराद दावीको जग्गामा मेरा पिताको विधिवत मोही हक रही उक्त जग्गा निर्वाध रूपमा भोगी पिताले कुत समेत बुझाउँदै आएकोमा पिताको शेषपछि म पुनरावेदकले मोहीमा कमाउँदै आएको छ । मोहीको रूपमा जग्गा कमाई आएको मलाई जग्गा जोतकोड नगरेको भनी विपक्षीको मिलुवा व्यक्तिहरुले गरिदिएको सर्जमिन मुचुल्कालाई प्रमाणमा लिई मेरो मोही हक नामसारी हुन नपाउने गरी भएको शुरु भूमिसुधार कार्यालय सर्लाहीको मिति २०६८।३।३० को निर्णय बदर गरी दावी बमोजिम मेरो नाममा मोही नामसारी हुने गरी इन्साफ गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको वादीको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत जनकपुर समक्ष पेश भएको पुनरावेदन पत्र ।

यसै लगाउको दे.पु.नं. ०६९९९ को मोही नामसारी मुद्दामा प्रत्यर्थी झिकाउने आदेश भएकोले सो मुद्दासँग अन्तरप्रभावी प्रस्तुत मुद्दामासमेत अ.ब. २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई

पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत जनकपुरको मिति २०६९।१।१० गतेको आदेश ।

मोही बेदखली मुद्दामा त्यतिबेला नै दावीको जग्गामा वादीले जोतकोड नगरेको भन्ने आधारमा दावी नठहर्ने गरी फैसला भएको देखिन्छ । त्यतिबेला मोहीले जग्गा जोतकोड नगरेको भन्ने आधारमा त्यसपछि पनि निजले जग्गा जोतकोड नगरेको भनी अर्थ गर्न मिल्दैन । आफ्नो जग्गा मोहीले जोतकोड नगरेमा जग्गाधनीले समयमै सो सम्बन्धमा उजुरी गरी लगत कट्टा गराउनु पर्नेमा जग्गाधनीको तर्फबाट लगत कट्टा गराउन नसकी हालसम्म पनि दावीको जग्गामा ऐनुल मियाँको नाम मोहीको रुपमा यथावत कायम रहेको देखिन्छ । यसरी विधिवत कायम रहेको मोही हकमा दर्तावाल मोहीको मृत्युपछि निजको हक खाने हकवालाको नाममा नामसारी नगरी दावी नपुग्ने गरी भएको भूमिसुधार कार्यालय सर्लाहीको मिति २०६८।३।३० को फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी भई वादी दावी अनुसार मोही नामसारी हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत जनकपुरको मिति २०६९।३।२८ को फैसला ।

विपक्षीका पिताले म पुनरावेदकको माता उपर मोही बेदखली मुद्दा चलाएकोमा दावी नपुग्ने भनी भएको निर्णय उपर पुनरावेदन नगरी उल्लेखित निर्णय स्वीकार गरी बसेका छन् । फैसला अन्तिमताको सिद्धान्तको आधारमा प्रस्तुत मुद्दामा उल्लेखित पूर्व फैसला विचार नगरी पुनरावेदन अदालत जनकपुरबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । पुनरावेदन अदालतबाट अनुमानको भरमा विपक्षीका पिताले २०४१ सालपछि पनि उक्त जग्गामा खनजोत गर्न सक्ने भन्ने बनावटी तर्क स्वयम् खडा गरिएको छ । कानूनतः न्यायिक निकायले त्यस्तो तर्क खडा गर्न मिल्दैन । मोही बेदखली मुद्दामा बोलिए अनुसार नै मैले मोही लगत कट्टातर्फ कारवाही चलाएको हुँदा समयमा नै कारवाही चलाउन अग्रसर नभएको भनी मोही नामसारी हुने गरी निर्णय गर्न मिल्ने होइन । विपक्षीका पिता मोही होइनन् भनी मोही बेदखली मुद्दामा बोलिसकेको अवस्थामा निज छोरा हुनु र नहुनुले प्रस्तुत मुद्दामा खासै अर्थ राख्दैन । विपक्षीको नालेस अ.ब. ८२ र ८५ नं. समेतको प्रतिकूल भएको र पुनरावेदन अदालतको फैसलामा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्तको समेत पालना नभएको अवस्था हुँदा शुरु भूमिसुधार कार्यालय सर्लाहीको निर्णय उल्टी गरी दावी अनुसार मोही नामसारी हुने गरी भएको उल्लेखित फैसला

त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला उल्टी गरी शुरु फैसला सदर कायम गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदक प्रतिवादी रामझ्वर गोपको तर्फबाट यस अदालत समक्ष परेको पुनरावेदन पत्र ।

नियम बमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक मुद्दा पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा वादी दावी नपुग्ने गरी भएको फैसला उल्टी गरी दावी बमोजिम मोही नामसारी हुने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत जनकपुरको फैसला मिले नमिलेको सम्बन्धमा देहायका प्रश्नहरूको निरूपण गरी निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

- (क) वादीका पिता र पुनरावेदकका माता बीच चलेको मोही बेदखली मुद्दामा भएको फैसला अनुसार मोही लगत कट्टा नभएको अवस्थामा वादीलाई मोही हक सम्बन्धमा दावी लिने अधिकार रहन्छ, रहदैन ?
- (ख) भूमि सम्बन्धी ऐनमा भएको चौथो र पाँचौं संशोधन पश्चात् रितपूर्वक कट्टा नभई कायम रहेको मोही हक हकवालामा नामसारी नगरी कट्टा गर्न मिल्ने हो, होइन ?
- (ग) पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ, छैन ? पुनरावेदक प्रतिवादीको जिकिर पुग्छ, पुग्दैन ?

यसमा दावीको कि.नं. ३२१ को जग्गा सेस्तामा कायम रहेको मोही ऐनुल मियाको स्वर्गे भए-पश्चात् निजका छोरा गुलाम मियाँले मोही नामसारीको लागि दावी लिई भूमिसुधार कार्यालयमा निवेदन दिई प्रस्तुत मुद्दाको उठान भएको पाइन्छ । वादीको दावी नपुग्ने गरी शुरु भूमिसुधार कार्यालयबाट निर्णय भएपश्चात् परेको पुनरावेदनमा पुनरावेदन अदालत जनकपुरबाट शुरु फैसला उल्टी भई दावी अनुसार मोही नामसारी हुने ठहरी फैसला भएकोमा प्रतिवादीका तर्फबाट यस अदालत समक्ष पुनरावेदन परेको प्रस्तुत मुद्दाको पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा वादीका पिता ऐनुल मियाँ मंसुरी र पुनरावेदक प्रतिवादीको माता कलवादेवी यादवनी वादी प्रतिवादी भएको मोही बेदखली मुद्दामा भूमिसुधार अधिकारीले निर्णय गर्दा बेदखली मुद्दामा दावी नपुग्ने र मोही लगत कट्टा तर्फ दावी परेका बखत कानून अनुसार हुने भनी निर्णय भै तत्कालिन समयमा चलेको मुद्दा अन्तिम भै बसेको देखिन्छ । त्यस समयमा भएको उक्त निर्णयमा वादीका पिता मोही नभएको भनी बोलिएको भएतापनि लगत सेस्तामा रहेको निजको नाउँ स्वतः कट्टा हुने गरी बोलिएको पाइदैन । यसरी भूमि सम्बन्धी ऐन अनुसार विधिवत रूपमा मोही लगत कट्टाको

लागि निवेदन दिई लगत कट्टा गराउनु पर्नेमा पुनरावेदकका माताको तर्फबाट तत्कालिन समयमा कुनै कारवाही चलाएको देखिँदैन । यसरी कानूनतः कायम रहेको मोहीको लगत कट्टा नै नभई साबुद रहेको अवस्थामा अर्को मुद्दामा बोलिएको विषयलाई आधार मानी स्वतः लगत कट्टा भएको भनी मान्न सकिँदैन । यसरी पूर्व फैसला अनुसार मोही लगत कट्टा सम्बन्धी निवेदन नै नपरेको अवस्थामा कानून अनुसार सेस्ता किताबमा कायम रहेको मोही लगत दर्तावाल मोहीको मृत्यु भएपश्चात् निजको कानूनतः हक खाने हकदारले मोही नामसारीको लागि दावी लिने अधिकार भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ ले सुरक्षित नै गरेको देखिँदा बाबुको नाममा रहेको मोही हक नामसारीको लागि दावी लिने अधिकार वादीमा रहे भएको पाइयो ।

अब दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा भूमि सम्बन्धी ऐनमा रहेको वैज्ञानिक भूमिसुधारको लक्ष्यलाई सार्थकता दिन भूमिमा रहेको द्वैध स्वामित्व अन्त्य गर्ने अभिप्रायले २०५३ र २०५८ सालमा ऐनमा चौथो तथा पाँचौं संशोधन भएको पाइन्छ । उक्त संशोधनले भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ मा २६ख देखि २६झ सम्म विभिन्न व्यवस्था थप गरेकोमा उल्लेखित थप व्यवस्था मध्ये जग्गावाला र मोही बीच जग्गाको बाँडफाँड सम्बन्धी व्यवस्था प्रमुख रहेको र दुवै पक्ष मध्ये कुनैको वा दुवैको संयुक्त निवेदन परेको आधारमा आवश्यक जाँचबुझ गरी सम्बन्धित अधिकारीले जग्गा बाँडी दिन सक्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ । पाँचौं संशोधनद्वारा थप भएको २६घ२ मा "दफा २६घ१ बमोजिम म्यादभित्र जग्गा बाँडफाँड गर्न जग्गावाला र मोही मध्ये कसैको पनि निवेदन पर्न नआएमा तोकिएको अधिकारीले ७ नं. फाँटवारी अनुसार उपलब्ध भएसम्मका प्रमाणहरु बुझी मोही लागेको जग्गा यस ऐनको अन्य दफाहरुमा उल्लेखित व्यवस्थाको अधिनमा रही बाँडफाँड गरी दिनेछ" भन्ने व्यवस्था भएकोमा यसरी थप भएको उक्त व्यवस्थाले जग्गा बाँडफाँडको लागि पक्षहरुले निवेदन नै दिनुपर्ने व्यवस्थाको समेत अन्त्य गरी दिएको पाइन्छ । संशोधित कानूनी व्यवस्थाले मोही लागेको जग्गामा बाँडफाँडको निवेदन नपरेको अवस्थामा समेत जग्गा बाँडफाँड हुन सक्ने गरी अधिकारको सिर्जना गरेको अवस्थामा रितपूर्वक कट्टा नभई कायम रहेको मोही लगत जग्गावालले दिएको निवेदनकै भरमा कट्टा गर्न मिल्ने देखिएन । प्रस्तुत मुद्दामा वादी गुलाम मियाँ मोही हक रहेका स्व. ऐनुल मियाँको छोरा भएकोमा विवाद नदेखिएको अवस्थामा उक्त मोही हक हकवालाको रुपमा रहेको वादीको नाममा

नामसारी गर्न मिल्ने नै देखियो । यस्तो अवस्थामा मोही नामसारी नगरी दावी नपुग्ने ठहर गरेको शुरु फैसला उल्टी गरी वादी दावी बमोजिम मोही नामसारी गर्ने पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेकै देखिन आयो ।

तसर्थ माथि विभिन्न प्रकरणमा विवेचित आधार र कारणबाट शुरु फैसला उल्टी गरी वादी दावी बमोजिम कि.नं. ३२१ को जग्गामा रहेको बाबुको मोहीयानी हक निजको हक खाने छोरा गुलाम मियाँका नाममा नामसारी हुने गरी पुनरावेदन अदालत जनकपुरबाट मिति २०६९।३।२८ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । प्रस्तुत दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

न्यायाधीश

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्यायाधीश

इजलास अधिकृत: चन्द्रप्रकाश तिवारी

कम्प्यूटरः रानु पौडेल

इति सम्बत् २०७२ साल जेष्ठ महिना २२ गते रोज ६ शुभम्----- ।